

L'OCUPACIÓ DE BARCELONA L'EXILI

“Barcelona ben aviat canviarà de fesomia, però avui, des de les parets cobertes de cartells, encara es fan crides a la resistència, a barrar el pas al feixisme. Tanmateix, els feixistes, que a partir d'ara s'anomenaran nacionals, ja es passegen pels desolats carrers de la capital. A la runa produïda pels bombardeigs, amuntegada dia rere dia, s'hi ha afegit piles de paper a mig cremar, testimonis muts de la fugida: carnets, arxius, propaganda, diaris, llibres, fotografies...tot allò que pugui comprometre el futur.”

Albertí, S. i E., Perill de bombardeig! Barcelona sota les bombes (1936-1939), Albertí Editor S. L., Barcelona, 2004.

Recollint matalassos per als refugiats. 21 d'octubre de 1936, Pérez de Rozas, AHCB-AF, © ICUB

“Un dels fenòmens que va provocar l'avenç de l'exèrcit franquista per terres catalanes fou la fugida cap a la frontera en direcció a França de milers de persones, militars i civils, temorenques de les represàlies dels vencedors. [...] Hom ha calculat que un mínim de 400.000 persones de totes les edats i condicions van creuar la frontera amb França durant els mesos de gener i febrer de 1939.”

Pagès, P. i Pérez, A., Aquella guerra tan llunyana i tan propera (1936-1939), Col·lecció Guimet, Pagès Editors, Barcelona, 2003

Què significa la paraula exili?

Coneixeu altres casos d'exilis de la història d'Espanya o d'altres països?

Escriu una petita biografia real o inventada d'alguna persona exiliada després de la Guerra Civil espanyola

Llegim altres exemples de l'exili de la població republicana de Catalunya i Barcelona:

“De la gent que fugia, cap a França, en vèiem molta pels camins que envoltaven la colònia. Al matí, tot just ens vam llevar, ja vam sentir una remor inusitada que venia del Fons de les Crua. Un espectacle que ens va sorprendre. No eren grups dispersos, els que fugien, sinó una gran corrua de gent. Homes, dones, joves, criatures.. Hi havia dones que anaven amb davantal i espadnyes, com si fes poc que haguessin sortit de casa. Alguns dels joves anaven vestits, mig de civil, mig de soldat. En va passar un que duia, penjat al coll, un casc d'acer. Vam preguntar a una de les dones on eren els feixistes: –Al Prat– va respondre sense aturar-se, –però potser ja han entrat a Barcelona–.” (Estanislau Torres)

Albertí, S i E, Perill de bombardeig! Barcelona sota les bombes (1936-1939), pag 344, Albertí editors S.L, Barcelona 2004.

“Va ser la fugida de la desesperació. Les carreteres plenes, la carretera era... una carrera de gent amb carros, amb burros, a peu, amb farcells, amb maletes. Els soldats que es retiraven ferits, que no podien caminar, els camins carregats de soldats, les tanquetes i l'aviació de Franco metrallant i bombardejant. Va ser una tragèdia, un autèntic final de tragèdia.” (Carme Casas)

Pagès, P. i Pérez, A., Aquella guerra tan llunyana i tan propera (1936-1939), Col·lecció Guimet, Pagès Editors, Barcelona, 2003

El Refugi 307 explica la tragèdia de milers de persones que van patir sota les bombes. Mai més i enlloc! és el lema de la visita al refugi i a la interpretació de la seva història.

Després de conèixer-lo quin lema proposaríeu?

Descobreix el
REFUGI 307:
Testimoni
d'una tragèdia
col·lectiva

CENTRE D'INTERPRETACIÓ HISTÒRICA. REFUGI 307 (MHCB)
Nou de la Rambla, 169
08004 Barcelona

Informació i reserves:
Tel.: 93 256 21 22
E-mail: reserves-mhcb@bcn.cat
Horari d'atenció:
de dilluns a dijous de 10 a 14 h
i de 16 a 19 h. Divendres de 10 a 14 h
www.museuhistoria.bcn.cat

BARCELONA SOTA LES BOMBES: BANC DE PROVES DE L'AVIACIÓ MILITAR ELS PERILLS DE LA REREGUARDA

“Avui dia el front és la ciutat. El concepte d'urbicidi ens parla d'una altra faceta de la cultura de la guerra: un trastorn traumàtic de la vida quotidiana en totes les seves dimensions. I ens recorda que la guerra no és pas una cosa tan remota, sinó que visita els ciutadans a casa seva”

Antonio Monegal, Francesc Torres, José M. Ridao, *En guerra*, Barcelona, CCCB, 2004

Guerra civil: bombardeig sobre la ciutat, 16 de març de 1938. Autor desconegut. AHCB-AF. © ICUB

Bombardeig. Explosió de les bombes al Raval. Foto realitzada per l'aviació italiana el 17 de març de 1937 a les 10.30 h. © Fons fotogràfic del Centre d'Història Contemporània de Catalunya

Barcelona va ser una de les primeres ciutats del món a patir de manera sistemàtica i continuada els bombardeigs aeris. De fet, la Guerra Civil espanyola (1936-1939) va ser el primer conflicte bèl·lic on es van utilitzar sistemàticament els atacs aeris sobre la població civil, i en fer-ho, la ciutat es va convertir en front i va desaparèixer completament el concepte de rereguarda.

Quin és el significat de rereguarda?

El primer bombardeig va ser causat per projectils llançats des d'un vaixell italià, l'*Eugenio di Savoia*, el dia 13 de febrer de 1937. Aquest atac va causar consternació en tota la població barcelonina. El segon bombardeig es va produir un mes després, el dia 16 de març, quan cinc avions amb bombes de 100 quilos van atacar el barri del Poble-sec. Els autors d'aquests bombardeigs van ser els avions de l'*Aviazione Legionaria italiana* que havien establert a finals de 1936 la seva base aèria a l'illa de Mallorca.

Creieu que va ser important en el decurs de la Guerra Civil espanyola a Barcelona, el fet que l'illa de Mallorca restés en mans del bàndol franquista? Quins avantatges oferia aquest emplaçament?

Quins països van proporcionar soldats i armament bèl·lic a l'aixecament militar contra la II República espanyola? Per què?

Quins països van proporcionar ajuda a la II República? Com va afectar aquesta col·laboració internacional al desenllaç de la guerra?

Durant els anys trenta es comencen a fer les primeres fotografies aèries sobre ciutats, aquesta serà una informació molt valuosa per als pilots alhora de determinar els objectius, i la capacitat devastadora de les bombes emprades en els bombardeigs.

Quins eren els objectius d'aquests bombardeigs aeris?

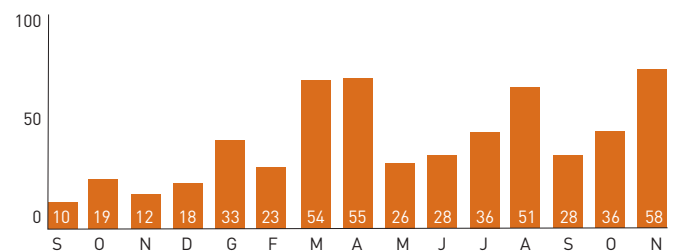
LES PRIMERES REACCIONS DAVANT L'AMENÇA AÈRIA LA JUNTA DE DEFENSA PASSIVA DE CATALUNYA ALTRES RECURSOS PER A LA DEFENSA: LA DEFENSA ACTIVA

Davant l'amenaça aèria, Barcelona es mostrava indefensa. No comptava amb radars per detectar els avions i a finals de 1936 es van haver d'instal·lar sirenes per avisar de possibles bombardeigs i alguns reflectors per enlluernar i disparar als avions enemics en les incursions nocturnes. Hi havia un gran desconeixement de les mesures més elementals de seguretat i defensa en cas d'atac aeri i els equips militars existents eren escassos. Les autoritats responsables de la defensa informaven el 15 de desembre de 1936:

(...) Alguns particulars han adoptat com a refugi, el fossar de l'ascensor, pujant aquest a l'últim pis. Altres també han pretès allotjar-se en cas d'alarma, en soterranis contenint gran stock de bales de cotó o altres matèries perilloses”.

Pujadó, J., “La defensa passiva i la construcció de refugis antiaeris a Barcelona (1936-1939)” a *El Refugi 307, la Guerra Civil i el Poble Sec 1936-1939*, Ajuntament de Barcelona i Districte Sants-Montjuïc, Barcelona, 2002.

Nombre de bombardeigs 1937-38

Dades extretes de “Cartografia: La guerra des de l'aire (bombardeigs i víctimes a Catalunya)” a SOLÉ I SABATÉ, J. M^a i VILLARROYA, J., *Catalunya sota les bombes*, Edicions 62, Barcelona, 2006, pàgina 89.

Es va començar un treball exhaustiu d'informació, estudi i comunicació des de l'Ajuntament de Barcelona que, el maig del 1937, editava l'opuscle *Defensa Passiva Antiaèria: Refugis*, en què difonia les normes bàsiques per a la construcció de refugis. A més un decret del 9 de juny aprovava la creació de la Junta de Defensa Passiva de la Generalitat:

“(…) per assegurar milers de vides preuades que a la rereguarda són el suport dels que lluiten al front: cal posar fora de perill milers d'infants, de dones i de vells que no podem deixar que serveixin d'objectiu als atacs aeris i navals d'un enemic professional de la guerra com el que tenim enfront.(...). El nou organisme unificat tindrà per missió prendre totes les mesures encaminades a la protecció de la població civil contra tot possible atac aero-químic, aeri o marítim, auxiliar-la en tots aquests casos, disposant la construcció de tots aquells refugis que s'estimin necessaris, la continuació dels començats que siguin útils, llur conservació i llur vigilància.”

Defensa Antiaèria Passiva. Refugis, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1937

Quines eren les funcions de les quals s'encarregaven la Junta de Defensa Passiva de Catalunya i la de Barcelona? Amb quins recursos comptaven per poder-ho fer?

La primavera de 1937, i donats els constants i intensos bombardeigs a la ciutat, les autoritats militars encarregades de la Defensa Activa antiaèria començaren el reforçament i la instal·lació de bateries antiaèries en punts estratègics de la ciutat, com les del Turó de la Rovira.

“La Junta de Defensa Passiva de Catalunya farà aquest matí proves d'una nova bateria antiaèria. Amb aquest motiu se'ns prega que advertim als barcelonins que no s'alarmin al sentir detonacions, llevat del cas que prèviament a les explosions fossin engegades les sirenes.”

La Publicitat, dijous, 3 de març de 1938.

Cartell informatiu editat per la Generalitat de Catalunya en el període inicial on es fa palès l'optimisme respecte a la perillositat dels bombardeigs:

“Els efectes del bombardeig aeri són més temuts que reals. L'explosió que el gràfic indica, demostra d'una manera clara que si s'està estirat a terra, el perill no existeix. ¡No corregeu! ¡Quiets! ¡Estireu-vos a terra! El qui corre posa en greu perill la seva vida i assenyala a l'enemic la posició de les nostres forces.”

© Biblioteca del Pavelló de la República (UB)

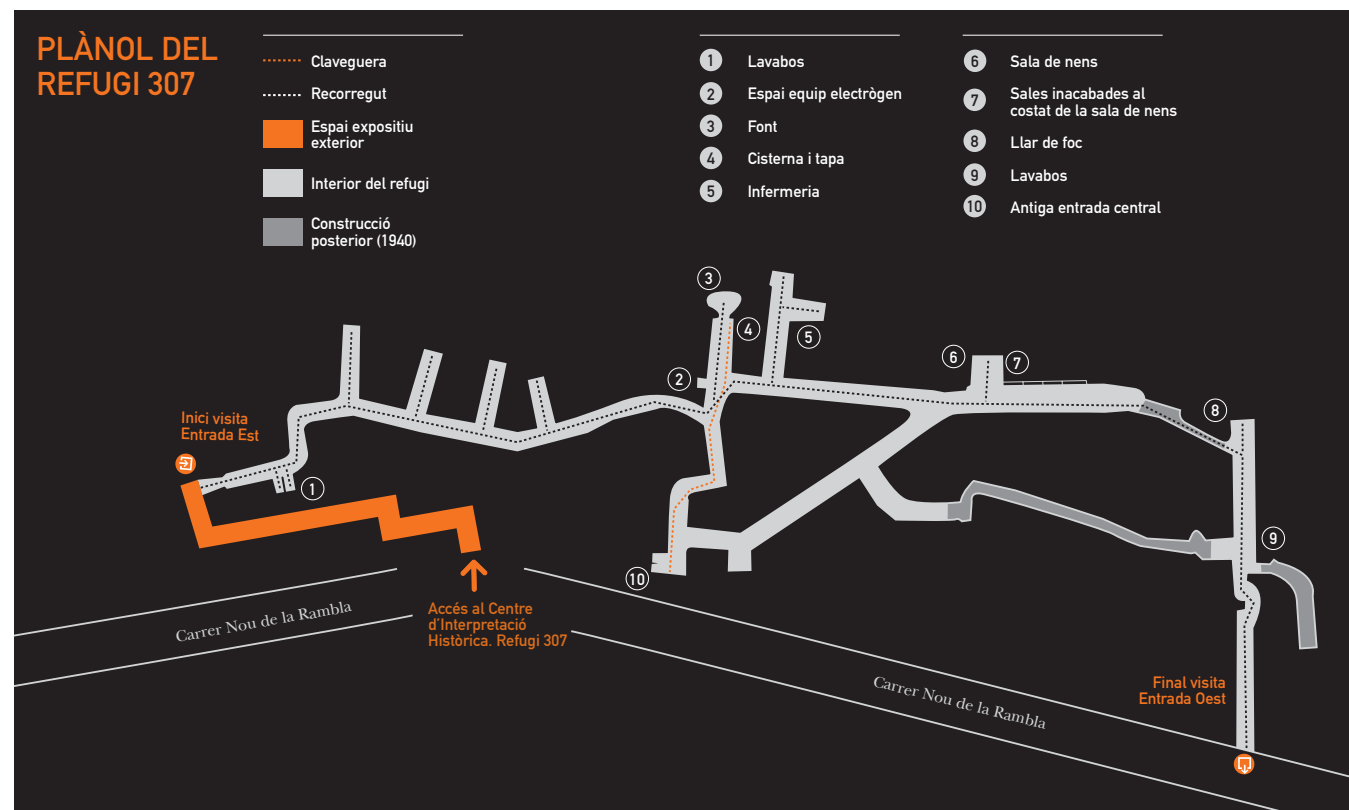
Quin tipus d'estructures es poden considerar Defensa Activa antiaèria? On les situaríeu? Valoreu-ne les dificultats tècniques i geoestratègiques a les que van haver de fer front els enginyers, i l'eficàcia d'aquestes bateries.

ELS REFUGIS DE BARCELONA

“La gran majoria de refugis construïts a casa nostra consistien en una sèrie de galeries de mina excavades sota terra. La fondària variava entre els 5 i els 12 metres, tenien una amplada que oscil·lava entre el metre i mig i els dos metres i escaig i una alçada d’uns dos metres. Les galeries constituïen trames més o menys complexes a les que s’accedia generalment per escales descendents en forma de zig-zaga, per evitar l’entrada de la metralla (...) Cada refugi havia de tenir com a mínim dos accessos per garantir la sortida de les persones en cas que una bomba o les restes dels edificis sinistrats en colguessin l’altre. Els sostres de les galeries estaven fets amb volta catalana, de gran resistència, i les parets es podien recobrir amb maons, rajoles o arrebossats. Tots tenien lavabos i alguns havien previst la necessitat de construir una sala de cures o farmaciola destinada als primers auxilis. La ventilació interior es garantia mitjançant pous de respiració que donaven a l’exterior i creaven corrents d’aire.”

Pujadó, J., *Ciudadans sota les bombes*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2007

Plànol del Refugi 307. © MHCB

?

Durant la Guerra Civil espanyola, Barcelona construeix gairebé 1.400 refugis. Com es va organitzar la construcció d’aquests refugis? Amb quin finançament, mà d’obra i materials comptaven?

?

Descriu el Refugi 307 i les seves característiques. Calculeu-ne la seva capacitat. Quins avantatges tenien els refugis tipus galeria en mina.

?

Un cop feta la visita a l’interior del Refugi 307, podríeu diferenciar els elements originals del refugi construïts durant els dos anys de Guerra d’aquells afegits i modificacions posteriors?

Elements originals	Usos i elements posteriors	Elements museogràfics

?

Un cop acabada la guerra els refugis van ser tancats i oblidats. Quines creieu que van ser les raons d’aquest abandonament?

ELS BOMBARDEIGS MÉS SIGNIFICATIUS TRES DIES FATÍDICS 16-18 DE MARÇ DE 1938

A la primavera de 1937, mentre la legió Còndor de l’exèrcit alemany bombardejava sense pietat el poble de Guernika al País Basc, la situació de Barcelona era com ens descriu l’escriptor anglès George Orwell en el seu llibre biogràfic, *Homenatge a Catalunya* (1938):

“(…) i per tot Barcelona s’excavaven nous refugis subterranis, a prova de bomba. Les alarmes de bombardeig i canoneig eren freqüents; generalment eren falses alarmes, però cada vegada que sonaven les sirenes els llums de tota la ciutat s’apagaven durant hores seguides i la gent més poruga baixava als soterranis”.

Els bombardeigs continuats s’efectuaven sobretot de nit i afectaren a tots els barris de la ciutat. Els de la Barceloneta i el Poble-sec, els més propers al port, van ser un dels objectius principals de l’aviació italiana. Els intensos bombardeigs van obligar a evacuar la població de la Barceloneta i a construir refugis a molts carrers del barri del Poble-sec com el Refugi 307 excavat pels veïns del carrer Nou de la Rambla.

“Una tarda els avions van baixar vol rasant i van disparar sobre tothom. Recordo que aquell fet em va impressionar molt, perquè tirar una bomba és una cosa, però allò era diferent perquè el metrallador veia les persones que matava”

Serra, J. i D., *Testimonis d’una ciutat en guerra*, BCN, Columna 2003.

1938 serà un dels més tràgics de tota la història d’agressions contra la ciutat. Després dels intensos bombardeigs del mes de gener, la premsa i les institucions internacionals van denunciar les condicions a què estava sotmesa la població de Barcelona. Tot i les queixes i la denúncia de tothom, lluny d’aturar-se, els bombardeigs més insistents i mortífers a Barcelona es van patir poc després, els dies 16, 17 i 18 de març de 1938. L’ordre de bombardejar el centre de Barcelona venia directament del dictador feixista italià Benito Mussolini.

“Aquests atacs a Barcelona van servir a l’Aviació Legionària Italiana per experimentar noves tàctiques militars. En lloc de concentrar els bombardeigs en un moment i en un lloc determinat, se n’efectuaren nombrosos, repetidament, en diversos indrets, i diversificant els intervals temporals, com ordenà Mussolini, la qual cosa desconcertà la població i feu augmentar la sensació de pànic i indefensió. Era el primer cop a la història que s’utilitzava aquesta tàctica sobre la població civil”.

Francesc Poblet, “Els bombardejos de març del 1938 a Barcelona”, a *Catalunya sota les bombes*, Edicions 62, Barcelona, 2006

“El dia 16 de març de 1938, a les 22’08h, va començar el bombardeig més sagnant i llarg que va patir la ciutat de Barcelona en tota la guerra civil. El dia 18, a les 15’07h, va acabar el tretzè bombardeig de la sèrie. La ciutat havia patit un càstig desconegut fins aleshores, per les dimensions de l’atac; les xifres ho expressen clarament: més d’un miler de morts i ferits, 45 edificis destruïts totalment i 75 danyats parcialment.”

Pujadó, J., *Barcelona sota les bombes*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2007

?

Quines creieu que devien ser les intencions dels qui bombardejaven Barcelona de manera tan cruel i indiscriminada?

?

Coneixeu algun altre cas de bombardeig sistemàtic sobre la població civil i indefensa? Esmenta tres conseqüències d’aquests atacs.

Víctimes del bombardeig del 16 de març al Poble-sec, 1937. Pérez de Rozas. AHCB-AF. © ICUB

Escales d’entrada a l’estació de Provença dels FFCC, amb el rètol indicador de refugi, Barcelona. © Autor desconegut. Arxiu Nacional de Catalunya. Fons de la Generalitat de Catalunya [Segona República]

EL PATRIMONI HISTÒRIC.
ELS SERVEIS I EQUIPAMENTS DEL REFUGI 307
LA SEGURETAT I LES NORMES AL REFUGI

1. Passadissos d'accés al Refugi 307.
2. Galeria principal del Refugi 307.
3. Placa informativa amb les normes d'ús. Refugi 307.
4. Sanitaris del Refugi 307.
5. Xemeneia a l'entrada 3 del Refugi 307.

© Itinera Plus, SL

El Reglament per a l'ús de refugis de la Junta de Defensa Passiva de Barcelona facilitava un seguit de recomanacions per al bon funcionament d'aquest espai. Quines de les normes següents són correctes?

- Tots els veïns tenen el deure de no aturar-se a les portes, ni al mig del pas, devent continuar fins al final del refugi
- Quan baixeu al refugi recordeu de portar-vos els vostres matalassos i mobles
- Passaran en primer lloc les dones, els nens, els vells i els malats
- Resta rigorosament prohibit fumar a l'interior del refugi, així com també entrar amb armes de cap mena
- Si no porteu manta no podreu entrar a la part més fonda del refugi
- És obligatori portar la màscara d'oxigen, durant l'estada a dins del refugi
- Ningú podrà entrar-hi en temps normal sense l'autorització del delegat responsable
- Així mateix està prohibit fer comentaris polítics ni religiosos
- A l'interior del refugi s'hi instal·laran bancs, que usaran les dones, els nens, vells i malats podent ser trets si causes majors ho exigeixen
- Es prohibeix parlar alt en bé de tots
- No és permès portar ampolles d'aigua, especialment si són de vidre
- Tot veí que no hagi contribuït amb cap quota, en sortir del refugi es veurà obligat a satisfer l'import de les mateixes, sempre que la seva situació econòmica ho permeti
- Tota persona estarà obligada a guardar el màxim respecte a les bones formes i a la moral. Qui no compleixi aquesta disposició serà expulsada
- Resta prohibit als pares deixar sols a llurs fills
- Es obligació dels propietaris portar els gossos ben lligats, per tal de no destorbar els veïns

Fixeu-vos en les imatges i en l'estat de conservació de les restes que mostren. Creieu que un refugi antiaeri és patrimoni històric i cultural? Per què?

Què és la Recuperació de la Memòria Històrica? Coneixeu algú que va viure la Guerra Civil? Us n'ha parlat mai? Què us han dit?

LA CIUTAT DESTRUÏDA
LA MORAL DEVASTADA

Guerra civil: bombardeig sobre la població civil, 30-01-1938. Autor desconegut. AHCB-AF. © ICUB

Guerra civil: bombardeig de la ciutat, 17-03-1938. Autor desconegut. AHCB-AF. © ICUB

“El 23 de desembre de 1938 les tropes franquistes iniciaren l'ofensiva final contra Catalunya. Davant tenien un exèrcit desgastat, mal armat i desmoralitzat. En aquestes circumstàncies la ruptura del front fou ràpida i l'exèrcit franquista inicià un avanç que ja no s'aturaria fins arribar a la frontera francesa. A la rereguarda regnava un clima de desencís i de fatalisme. A Barcelona, com a la resta de Catalunya, el desànim era general. La moral de la població estava minada pels constants bombardeigs que durant aquests dies augmentaren en intensitat, la manca de queviures i la sensació d'haver estat abandonats per les potències democràtiques. L'arribada dels refugiats de la resta de Catalunya era el preludi de l'arribada dels franquistes. (...) El diumenge 22, Juan Negrín comunicà a Lluís Companys la impossibilitat de resistir a Barcelona, i la conveniència d'evacuar la ciutat. Començava un èxode que per a molts seria definitiu. El dia 24, vigília de l'ocupació militar de la ciutat per l'exèrcit franquista finalitzaren els bombardeigs sobre Barcelona.”

Vilarroya i Font, Juan, *Barcelona durant la guerra civil*, El Refugi 307: La Guerra Civil i el Poble Sec.

“Perquè jo crec que els republicans resistint la situació durant quasi tres anys va ser una proesa important, eh? Perquè a Barcelona, els tres últims mesos, van començar per l'u d'octubre, cada hora, jo m'espantava molt. I el dia 26 jo era a Barcelona, perquè hi havia una reunió de les Joventuts i jo era una delegada. I quan hi vaig anar ja no la van fer. Estaven a punt d'entrar però jo no ho sabia. I em van dir: “torna-te'n a casa perquè no farem la reunió; tenim els feixistes aquí mateix.” (LAIA BERENGUER)

Pagès, P. i Pérez, A., *Aquella guerra tan llunyana i tan propera (1936-1939)*, Col·lecció Guimet, Pagès Editors, Barcelona, 2003

Esmenteu algun edifici, plaça o carrer del vostre poble o ciutat que s'hagi construït en un lloc destruït per les bombes. I alguna plaça o carrer amb el nom d'algun personatge o episodi de la Guerra Civil espanyola?

Durant la Guerra Civil una de les arts aplicades que més van evolucionar en tots dos bàndols va ser el cartellisme. Dibuixeu el vostre cartell de la Guerra Civil.

Com creieu que la moral de la població va poder resistir fins al final? Quins mètodes es van utilitzar per aconseguir-ho? Quina era la funció del Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya?